

Abstract. Introduction. Nutrition of the population belongs to the most important factors that determine the health of the nation, its potential and development prospects. Healthy nutrition is the key of active lifetime, increased resistance of the organism to adverse environmental impacts, it ensures normal growth and development of children, is a key condition for progress and quality of life. Today, healthy food is called «food of the 21st century» and the strategic task of processing and food industries is the production of healthy food. So rather relevant is reference to the history of formation and development of the world food science, which took place in the 19th - early 20th century.

Purpose of the article is to study the history of formation and development of the world food science in the 19th - early 20th century.

Methods. In this paper various methods are used, such as those of cognition, historiographical analysis and synthesis, historical, problem-chronological, comparative, behavioral, cultural, content analysis, critical discourse analysis and others.

Results. The paper investigates the history of the formation and development of food science in the 19th - early 20th century. Attention is focused on the grounds of emergence of food science. It is proved that the science of nutrition is originated from the use by scientists of that time of the physical processes, such as separation and isolation of various substances and compounds. Data were obtained about the relationship between the chemical composition of foods and living organisms. In the 19th century with the development of scientific and technological progress a qualitative leap in the development of food science occurred. It got the status of modern science. The development and establishment of modern history of food science begins from 40's of the XIX century. It is in those years of the XIX century that the rapid development of chemistry and biochemistry of nutrition began.

It is noted that in the second half of the 19th – early 20th century food science is marked by such fundamental advances as the discovery of vitamins, amino acids and mineral substances, formation of the concept of food chains, decryption of the catabolism of proteins, lipids and carbohydrates of food to the constituent units followed by the construction in the body of more complex compounds inherent in its tissues. Also established was the idea of food as a source of human energy. These data became the scientific basis for a classical theory of balanced nutrition.

Originality. The directions of food science that emerged during the 19th – early 20th century are analyzed and revealed.

Conclusion. In the second half of the 19th – early 20th century there were changes in the nutrition of Europeans thanks to the discovery of new food technologies, further development of the food industry, the emergence of food science. The European type of food at a certain stage of its development was formed as a result of borrowing food from other continents. In the course of long history the relationship between consumers (buyers) and producers (sellers) is constantly improved enriched by experience. It is the level of development of market relations during the historical transformations that was always an indicator of realized potential in a particular society, individual freedom, private initiative, government structures and functions of social institutions, etc., and also determined the degree of consumer protection from the willfulness of a manufacturer, trader and service provider.

Key words: food science, nutrition, scientists, vitamins, cold, consumerism.

Одержано редакцією 05.11.2015
Прийнято до публікації 28.12.2015

УДК 94(100)«19»

ДРАЧ Оксана Олександрівна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, e-mail: drach_oksana@ukr.net

НОВАЦІЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ МОДЕРНОЇ ДОБИ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІКРОІСТОРІЇ РОДИНИ (НА МАТЕРІАЛАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)*

У статті аналізується сприйняття нових моделей жіночої освіти, зокрема навчання на вищих жіночих курсах, крізь призму мікроісторії родини модерного часу на теренах Російської імперії. Встановлено, що інноваційні прагнення жіноцтва щодо підвищення освітнього рівня спричинили конфліктні ситуації у родинах, підґрунтям яких стало посягання на усталену гендерну ідентичність

Ключові слова: дівчата, заміжжя, жіноча освіта, вищі жіночі курси, батьки, родина, мікроісторія.

* Публікація містить результати досліджень, проведених за проектом фундаментального дослідження за рахунок видатків державного бюджету «Соціальні практики формування гендерної чутливості й толерантності в традиційному українському суспільстві модерного періоду»

Постановка проблеми. З часів Геродота і Фукидіда історики використовують різні пояснювальні моделі. Незважаючи на те, що в другій половині ХХ ст. зроблено чимало спроб докорінно оновити практику історіописання, донині воно функціонує між «полюсами» двох базових типів пояснення – крізь мотиви людської діяльності або природні чинники і соціальні структури, що її зумовлюють. Вивчення механізму трансформації потенційних причин в актуальні мотиви людської діяльності передбачає звернення як до макроісторії, яка виявляє вплив суспільства (економічних, політичних, духовних макропроцесів соціального життя) на поведінку індивідів, так і до мікроісторії, здатної розкрити способи включення індивідуальної діяльності в колективну.

У комплексній програмі оновленої методології історії, накресленій у 1991 р. французьким істориком Жаком Ле Гоффом, перспективними напрямом визначено й історію ціннісних орієнтацій [1, 26]. Застосування поняття ціннісних орієнтацій в історичних дослідженнях актуалізує феномен людських бажань і устремлінь, тобто етику, що допомагає осмислювати динаміку, зміни в суспільному процесі. Аналіз духовних явищ з точки зору їхньої ролі в житті минулого за допомогою методів, спрямованих на студіювання ідей і ціннісних орієнтацій минулого у взаємозв'язку з обставинами, що їх зумовили, у перспективі сприяє поглибленню розуміння конкретних дій індивідів, мотивованих цими культурними орієнтирами [2, 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток сучасної історичної науки позначений суттєвою активізацією інтересу до вивчення жіночих соціальних практик і повсякденного досвіду різних епох. Свідченням цього є не лише численні наукові розвідки у провідних часописах, а й поява антологій жіночих текстів, навчальних посібників, хрестоматій та ґрунтовних монографічних досліджень (Д. Андросова-Байда, В.К. Борисенко, Л.І. Буряк, О.Р. Кісь, К.А. Кобченко, Т.В. Орлова [3–9]). Посилення уваги до зазначеної проблематики у вітчизняній історіографії виявляється і на інституціональному рівні, а саме в діяльності Української асоціації дослідників жіночої історії, очолюваної О.Р. Кісь [10]. Водночас чимало проблем історії жіночої освіти й виховання донині залишаються поза увагою дослідників.

Метою статті є вивчення процесу формування і сприйняття нових моделей жіночої освіти крізь призму мікроісторії родини модерного часу на теренах Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Родина в першій половині ХІХ ст. була тим мікросоціумом через який індивід реалізовував зв'язок із макросоціумом – тогочасним суспільством і державою. Сімейні відносини традиційного суспільства ґрунтувалися на таких засадах: ієрархізмі, залежності функцій, прав та обов'язків членів від статі та віку; всевладді голови сім'ї; домінуванні родинних інтересів над індивідуальними; слабкій автономії сім'ї від суспільства; пріоритеті громадської думки для всіх [11, 257]. Підпорядкування дітей батькам, дружин – чоловікам вважалося необхідною та незмінною основою буття. Оскільки кожний член родини знаходив своє місце в суспільстві і зміцнював свій престиж завдяки родинним зв'язкам, то від нього очікувалося надання переваги інтересам сім'ї над власними.

Усталеним було переконання, що кожна доросла здорова людина повинна мати родину. Безшлюбність розцінювали як покарання долі і в соціальному, і в економічному аспектах, оскільки незаміжня жінка втрачала шанси набути авторитету у своїй родині і сприймалася нею як малокорисний член. Влучно передають такі настрої записи Є.Ф. Корвін-Круковської (матері С.В. Ковалевської), зроблені у щоденнику після заміжжя в 1843 р.: «Я вже не є даремним створінням, егоїстичним, ... невдоволеним життям: дні мого буття будуть присвячені тепер тільки добробуту мого чоловіка, мої помисли та справи звернені до нього та його щастя» [12, 86].

У дворянському середовищі високо цінувалося раннє заміжжя доньок, офіційний шлюбний вік для яких наставав у 16 років. У 20–22 роки дівчата вже вважалися перестаркуватими. Шлюб, що в ідеалі мав бути за коханням, у житті, як правило, відбувався за настановами батьків, що, у першу чергу, брали до уваги родинні інтереси та вигоди і тільки потім – симпатії дітей. Рішення глави сім'ї стосовно заміжжя чи одруження могло відхилити всі аргументи чи притлумити будь-які сподівання на кар'єру; щоб шлюб відбувся якнайшвидше, достатнім було тільки міркування батька про те, що доньку віддають за хорошу людину і багатого дворянина. Аналіз епістолярної спадщини допомагає реконст-

руювати достойну з погляду родичів партію для заміжжя: «Він колезький секретар, кавалер ордена Володимира, 22 роки, 108 душ за батьком селян в Єлисаветградському повіті, він єдиний син. Гарний малий» [13, 99]. Жіночі спогади засвідчують, що «виходити заміж за бажанням батька, «жертвувати» собою заради родинних інтересів було звичним явищем у той час – оточуючі споглядало ставилися до цього. Врятувати ситуацію міг тільки випадково вдалий вибір чоловіка» [14, 394].

Розподіл обов'язків між подружжям передбачав зайнятість поза домом виключно чоловіка, з наділенням дружини досить широкими повноваженнями з ведення домашнього господарства, безпосереднє виконання хатніх обов'язків покладалося на прислугу. Окрім контролю за господарством і дітьми, заміжня дворянка проводила час за шиттям і вишиванням, візитами, рідше музикуванням, а також читанням романів і релігійної літератури. Є. Фролова, сестра І.П. Галахова, що належав до передових кіл московської інтелігенції, зазначала, що небагатьом вдавалося уникнути загального присуду: провести молодість, а потім часто і все своє життя марудно і пригнічено [15, 223]. Княгиня О. Кольцова-Масальська, яка писала під псевдонімом Дори д'Істрія, так характеризувала своє перебування у провінційній подрузі: «Страшенна нудьга від «жіночої» бездіяльної повсякденності – вишивка, карти, прогулянки, чай, сон» [16, 109].

Типове життя представниці освіченого стану в дореформеному соціумі, як правило, не виходило за межі чітко визначених складників. Безтурботне дитинство в батьківському маєтку, розпорядником якого була добра та сувора, але водночас малознайома особа, яку вона рідко бачила, – батько. З матір'ю були ближчі стосунки, але не настільки, щоб донька могла знати всі аспекти дорослого життя. Про це відверто висловилася героїня роману Л.М. Толстого Доллі Облонська: «Я з вихованням татам не тільки була невинною, але й була дурною. Я нічого не знала» [17, 73]. Через відстороненість батьків доньки шукали прихильності няньок, прислуги, друзів. Психологічні наслідки такої ситуації часто виявлялися в «соціальному фантазуванні» – мрійливості, що проявлялася в піднесених, але слабких поривах альтруїзму.

Черговим етапом життя дівчинки-дворянки було навчання в інституті чи пансіоні, де вона здобувала певні знання та засвоювала правила поведінки в суспільстві. У 16–18 років її підготовка до життя закінчувалася, і вона поверталася додому панянкою. Наївна, сповнена сподівань на світле майбутнє, вона очікувала першого балу, а отже, і вступу в доросле життя. Вийшовши заміж, спочатку молода господиня захоплювалася подружнім життям та насолоджувалася незалежністю від батьків, потім у неї народжувалися діти, а сімейні будні ставали одноманітними і нецікавими. Життя дорослої жінки обмежувалося будинком, прийомом гостей та візитами у відповідь. Час від часу її охоплювала ностальгія та гнітюче усвідомлення того, що вона щось пропустила в цьому житті. Це «щось» пізніше її доньки та онуки визначать як робота, діяльність, знання та свобода [18, 31].

У другій чверті XIX ст. набули поширення ідеї просвітництва та романтизму, що надавали особливого значення в житті людини таким поняттям, як «особистість», «жінка», «любов», «діти». Це справило суттєвий вплив на гуманізацію відносин у дворянських сім'ях. У Російській імперії з'явилися журнали для «слабкої статі», а питання жіночої емансипації вперше стало предметом пильної уваги громадської думки. Особливо змінилися стосунки між матерями та доньками. Позбавлені можливостей знайти застосування своїм силам, освічені дворянки активно займалися вихованням та освітою своїх доньок, оскільки навчання хлопчиків за традицією було прерогативою чоловіків й обраних ними домашніх вчителів і навчальних закладів. Варто зауважити, що заради навчання синів родина часто переїжджала до губернського міста чи столиці. Приміром родина Нечаєвих із Катеринославщини опинилася в ситуації вимушеного роздільного проживання подружжя, оскільки чоловік перебував у справах у Катеринославі, дружина ж разом з сином в Одесі, який навчався в тамтешній гімназії. Проте що становище було досить неприродним свідчить ремарка Ангеліни Нечаєвої в листі до чоловіка: «Тепер, мій друже, ми живемо *a la mode*: ти в Катеринославі, а я в Одесі» [13, 238].

Уже на середину XIX ст. виховний вплив матерів став істотним: вони визначали літературні смаки дітей, розширювали їх кругозір, пробуджували цікавість до громадського життя, розвивали самостійність, формували їх особистість. Відомий слов'янофіл І.С. Аксаков також відзначав визначальний вплив на формування дітей високоморального та

принципового характеру матері, яка «ніколи не діяла всупереч власним переконанням, що ґрунтувалися на почуттях обов'язку, правди, суворості до самої себе» [13, 197]. Уже згадувана Ангеліна Нечаєва в листі до чоловіка висловлювала побоювання щоб, його майнові клопоти не завадили втіленню «розробленого плану виховання їхнього єдиного сина, що, на її думку, для нього є набагато кориснішим і доцільнішим, ніж уявне багатство» [13, 234].

Варто зазначити, що матері непоодинокі погоджувалися з відмовою доньок від традиційної ролі жінки, замкнутої в середовищі сім'ї. До таких належить матір Віри Фігнер, яка досягла висот людської духовності шляхом саморозвитку та самовдосконалення. Саме їй донька завдячувала тим, що після закінчення Родіонівського інституту розпочала «інтелектуальне вдосконалення» [20, 63].

Осмилення того, що «думка та серце мали вести до чогось іншого, ніж той світ, де вони нічого не знаходили і куди нічого не приносили, і що духовні людські потреби залишилися нерозвинутими» [15, 225], спонукало окремих представниць «слабкої статі» відчайдушно боротися за зміну свого становища. Першим успіхом молодшої Марії Трубнікової (у дівочтві Івашева, донька декабриста) став дозвіл брати уроки у вченого Везенмейера з Гейдельберга, якого запросили для навчання двоюрідних братів [21, 70]. Наступним кроком став рішучий розрив нею заручин, що викликав невдоволення родичів. Аналогічна ситуація відбувалася й у родині Макарових. У 1853 р. Ганна Енгельгардт закінчила з відзнакою інститут та повернулася додому в Костромську губернію. Маючи намір зайнятися самоосвітою, дівчина скористалася бібліотекою батька. Рідні, занепокоївшись зацікавленнями Ганни «крамольними» ідеями та сміливими висловлюваннями, вивезли її за кордон, а потім до Санкт-Петербурга [22, 21]. Отже, перша реакція батьків та близького оточення на «відхилення» дівчат від усталених поведінкових зразків – це намагання якомога швидше та без зайвого розголосу вирішити складну сімейну проблему.

Як згадувала відома публіцистка другої половини XIX ст. М.К. Цебрикова, праці Шиллера, Байрона, Шекспіра, Гюґо потрапляли до рук представниць «слабкої статі» вкрай рідко, оскільки вважалися «філософією», і дівчина, що захоплювалася ними, ризикувала дістати прізвисько «синьої панчохи» [23, 192]. Власне, процес формування переконань самої Цебрикової, набуття нею знань та особистої свободи також проходив складно, оскільки суперечив планам оточення, яке готувало її до звичайної для дівчат долі – вигідне заміжжя, суто жіночі турботи та інтереси. Публіцистка згадувала, що вона «навчалася за журнальними статтями серед впертого спротиву близьких». Родичі переконували, що треба бути як усі, і побоювалися, що дівчина втратить партію – «сині панчохи» вважалися нудними [23, 191].

У сім'ї Ценіних, зважаючи на невдалий шлюб старшої доньки, що, на думку матері, стався через захоплення книжками, категорично заборонили їх читати молодшій Катерині, яку мріяли бачити домовитою господинею, а не «синьою панчохою» [24, 23]. Наміри окремих представниць вийти за межі традиційної моделі жіночої поведінки найближче оточення сприймало як примару родинної катастрофи і вживало всіх можливих заходів для її відвернення. За бажання стати гувернанткою Катерині батько у гніві погрожував відправити її в скотарки: «Не тобі розмірковувати, що краще для нас! Не дам соромити мене по гувернантках! Відправляю в село, якщо насмілишся не поважати матір!» [24, 25]. За прагнення до навчання також донькам погрожували відправити до монастиря, а ще прогнівані батьки зверталися до влади для приборкання непокірних, весь злочин яких полягав у бажанні жити та мислити по-людськи [23, 204]. Отже, суспільна ізоляція жіночої молоді в умовах страху за норми пристойності – «що скаже світ», позбавляла її можливостей присвятити себе реалізації власного духовного потенціалу поза рамками усталених родинно-материнських обов'язків.

Суттєво вплинуло на зміну ситуації суспільне піднесення середини XIX ст. Публіцистика наполягала, що всі соціальні реформи починаються та закінчуються сімейними відносинами, які є втіленням суспільних. На шпальтах друкованих видань розгорнулася критика родинних стосунків. Лунали заклики до створення нового Цивільного кодексу, який мав забезпечити рівність усіх членів сім'ї, захищати їх права, розширити автономію подруг та дітей, так би мовити, створити новий морально-правовий лад у родині.

Загальною тенденцією в добу Нового часу була еволюція патріархальної родини до сучасної нуклеарної, що дедалі більше відокремлювалася від суспільства, протиставляючи йому незалежну групу батьки-діти. Відтепер вся енергія спрямовується на просування

нащадків, при чому кожного окремо. Діти стали важливішими, ніж інтереси родини [25, 404]. Позицію старшого покоління, яке скаржилося на трансформації рольових пріоритетів родини, висловив герой роману Л.М. Толстого: «Батьки вже тепер не повинні жити, все для дітей» [17, 573].

Проте зміни в сімейній атмосфері йшли досить повільно, і навіть у середині 60-х років XIX ст. непоодинокую була бурхлива реакція старшого покоління на самостійні дії молоді без його дозволу. Щонайперше прагнемо з'ясувати сприйняття родинним колом прагнень дівчат щодо отримання ґрунтовної освіти, зокрема навчання на вищих жіночих курсах.

Варто зауважити, що в спогадах сучасників пореформених часів вдалося виявити факти, які вказують на достатнє розуміння старшим поколінням прагнень і запитів молоді. У родині Катерини Щепкіної її прагнення до «наукових знань» підтримували тільки батько й мати, дядьки презирливо глузували з курсисток. Один із них запевняв, що професор В.І. Гер'є – честолюбець, який бажає лише слави. Під час навчання на Вищих жіночих курсах Гер'є у Москві дівчина не відвідувала деяких знайомих, настільки «похмуро дивилися вони на дівчицю, яка самотньо бігала вулицями на якісь безглузді курси» [26, 138]. Матір Юлії Фаусек із Керчі, що сама виховувала дітей, не заперечувала проти її намірів поїхати навчатися до Санкт-Петербурга. Разом з тим чуйна донька відчула її прихований смуток та несхвальні погляди знайомих, які вважали такий вчинок егоїстичним [27, арк. 262]. Отже, в родині із демократичною атмосферою старше покоління з розумінням та поміркованістю сприйняло нові запити молоді, даючи їй можливість реалізувати власний сценарій набуття життєвого досвіду. Проте загалом розбурханий пореформений соціум поставився до інноваційних прагнень жіноцтва щодо підвищення освітнього рівня зі скепсисом, недовірою і навіть осудом – занадто це суперечило традиції.

Безпосереднє вторгнення дівочих планів щодо отримання вищої світи та самостійного життя в конкретну родину, навіть при загальній прогресивності поглядів її членів та підтримці ними емансипації, виявляло справжнє глибинне ставлення індивідів до проблеми, яке за цих обставин не завжди відповідало проголошуваним ними тезам. Типовим прикладом є доля Катерини Романової, двоюрідної сестри відомого російського філософа В.С. Соловйова, яка на початку 70-х років XIX ст. заявила про своє бажання відмовитися від «усталеного жіночого шляху» і навчатися в столиці. Загальна думка всіх рідних (крім брата Володимира, представника молодшої генерації) зводилася до того, щоб Катя залишалася в Харкові, оскільки її прагнення – фантазія. Прикметно, що його матір, П.В. Соловйову, дружину знаного професора історії, ректора Московського університету, який підтримав відкриття Вищих жіночих курсів В.І. Гер'є, «охопив жах», коли вона дізналася про бажання племінниці переїхати до Санкт-Петербурга для навчання [28, 54].

Незважаючи на шляхетні наміри діяльності на користь соціуму, більшість родин не розуміла дівочого пориву до знань і передусім наполягала на обов'язковому виконанні ролі слухняної доньки, нареченої, дружини, матері та домогосподарки. Таку батьківську реакцію можна пояснити тим, що за нормами традиційного суспільства із чітким статевосоціальним розподілом ролей саме за представницями «слабкої статі» постійно наглядала родина задля збереження доброго ім'я для заміжжя, а сам шлюб громадська думка вважала єдиним прийнятним варіантом соціальної реалізації. З огляду на це бажання доньок вийти за дозволені межі викликало різко негативне ставлення та засудження. Зокрема, коли Ганна Корвін-Круковська почала наполягати, щоб її відпустили навчатися в Медико-хірургічну академію, батько заявив, що «обов'язок кожної порядної доньки – жити з батьками, поки вона не вийде заміж» [29, 144]. У розпал конфлікту в родині Корвін-Круковських молодша сестра Софія писала своєму нареченому В.О. Ковалевському: «З рідними перебуваємо в повній злагоді, тобто зовсім не розмовляємо і, за можливості, менше бачимося» [30, 163]. Марно просила батька відпустити за кордон навчатися Віра Фігнер, він не погоджувався. Навпаки, дотримуючись звичок свого середовища, сім'я поїхала до Казані виводити доньку у світ, ніби спокушаючи втіхами та випробовуючи непохитність її рішення [20, 66].

Єлизавета Дьяконова з купецької родини з Ярославля в щоденнику ідентифікувала свою долю із сюжетами п'єси О.М. Островського: «дівчина після закінчення гімназії повертається додому і повинна очікувати одруження» [31, 136]. Повсякденність переконала її, що норму ґрунтовної освіти для «слабкої статі» буржуазне середовище приймало неохоче. Дядько вважав, що на курси йшли тільки ті, хто не мав засобів до існування. Він не

сприймав серйозно наміри племінниці до подальшого навчання, а найкращим способом «одужання» вважав пошук «розумного» нареченого, тобто з вищою освітою [31, 133-134]. Традиція обмежувала кругозір забезпечених дівчат винятково домом, убранням і нареченими. Мати також невідступно наполягала на одруженні: «Є наречений, 150 крб у місяць, його хвалять. Чи не бажаєте вийти заміж?» Навіть коли донька стала курсисткою всупереч шаленому спротиву родини, матір сприймала її життя в Санкт-Петербурзі тільки як можливість облаштувати подальшу долю дівчини, якій уже підійшов вік [31, 227].

Рідня побоювалася надмірного захоплення молоді образами літературних героїв, вважаючи, що нав'язлива пропаганда вищої освіти надихала мрії дівчат із провінції на продовження навчання. «Купчихам не личить багато вчитися і хороша дружина не повинна бути розумніша за свого мужа», – такий припис від чоловіка через місяць після весілля отримала 15-річна Варвара Кашеварова, яка мріяла навчатися медицини [32, 70].

Представники старшого покоління з традиційним світоглядом, апологети дореформених порядків, відстоювали позицію, що саме книжки та освіта збивали їх юних доньок з правильного шляху, прищеплювали неправильні думки та хибні ідеї, що полягали в намаганнях піти з родини заради навчання чи роботи. Від імені матерів автор анонімного листа прохав урятувати доньок від розбещення, наполягаючи на закритті Вищих жіночих курсів у Києві [33, арк. 201]. Вихованка дівочого інституту припускала реакцію інспектора, якби він дізнався про бажання учениць ознайомитися із життям тварин та рослин: «Розпуста! Хіба дівчата можуть знати про такі речі?» [34, 260]. Бабуся Є. Дьяконової не приховувала обурення «надмірною» обізнаністю дівчат з інтимних питань шлюбу і категорично наполягала: «Не треба ніякої освіти, так буде краще» [31, 123]. Така емоційна реакція відчутна майже у всій мемуарній літературі тієї доби. Пояснюється це радикальністю змін світоглядних норм і правил поведінки в пореформений час. За визначенням сучасниці – «все відбувалося навпаки».

Батьків не завжди бажали вникнути в проблеми та мрії дітей, ознайомитися з їх планами, дослухатися до бажань, а тому заборонною реакцією ще більше розпалювали конфлікт, доводили його до відкрито-емоційної фази, за якої знайти шлях до порозуміння іноді вже ставало неможливим. Як згадував П.О. Кропоткін, батьківська непоступливість щодо навчання на вищих жіночих курсах та зарозумілість у ставленні до власних дітей призвели до трагедії в графській родині – старша донька отруїлася, і тільки тоді молодшій дозволили вступати куди вона бажала [35, 239]. Гнівною була реакція матері А. Вербицької – «бажання вибити гонор та пиху з «дурепи-дівки», – спровокована листом до рідних, у якому донька незадовго до випуску відверто визнала застарілими їх життєві принципи та виявила жадання іншої долі [34, 262]. Останньою спробою деяких матерів (наприклад Є. Дьяконової) у довготривалих суперечках із доньками щодо їх прагнення навчатися в столиці було написання листа до адміністрації закладу, у якому відмовлялися від їх зарахування.

Для приборкання непокірних доньок застосовували і погрози позбавити їх матеріальної підтримки, домівки. «Поїдеш до Санкт-Петербурга – не дочка мені, допомагати не буду», – категорично заявив батько Надії Суворової, наполягаючи на навчанні доньки на Вищих жіночих курсах у Києві [36, 44]. Він дотримався свого слова і протягом усіх чотирьох років навчання не допомагав курсистці. З метою примусити доньок полишити «нерозумні» думки про вищу науку також обмежували їх свободу, ретельно контролювали поведінку, коло знайомих та доступні джерела інформації.

Молодь цього періоду вирізнялася радикалізмом, наслідуючи поведінку улюблених героїв літератури чи кумирів із життя, овіяна романтичними ідеалами, з характерним їй максималізмом вступала в суперечку зі старшим поколінням. Наприклад, Єлизавета Дурново, племінниця Московського генерал-губернатора, єдина донька в родині, протягом двох років уперто боролася за право відвідувати вищі жіночі курси. Батьки непохитно стояли на своєму. Нарешті дівчина досягла свого, її відправляли на курси в елегантній кареті під наглядом матері, яка терпляче годинами сиділа на лавах в аудиторії разом зі слухачками. Єлизавета закінчила Луб'янські курси та Вищі жіночі курси В.І. Гер'є в Москві [35, 239]. У конфліктній ситуації родини К. Романової більш розважливою виявилася тільки бабуся, що поступилася проханням 18-річної онуки, яка мріяла про курси, і разом з нею переселилися до столиці [28, 55]. Отже, факти свідчать, що деякі сім'ї зуміли віднайти компромісний варіант вирішення проблеми. Повага і любов до своїх нащадків, життєва мудрість покоління батьків визначали адекватність реакції на інноваційні запити молоді

та виваженість їх подальших дій. Проте прикладів такого безболісного завершення родинного конфлікту було не багато.

Висновки. Суспільна атмосфера модерної доби зумовлювала культурні трансформації, які виявлялися в поступовій трансформації норм традиційного світогляду, що зумовило якісні зміни в характері сімейних стосунків та взаємовідносин родини із соціумом. Просвітницькі ідеї вагомо актуалізували роль освіти як засадничого соціального інституту підготовки нових генерацій громадян. У цьому контексті вивищувалась місія жінки, яка, окрім реалізації природної ролі дружини, матері і виховательки, прагнула стати високоосвіченим і громадсько-корисним членом суспільства, здобути вищу освіту. Узагальнення практики розв'язання конфліктних ситуацій у родинах періоду великих реформ у Російській імперії засвідчує суттєву консервативність покоління батьків і надмірний радикалізм жіночої молоді щодо трансформації усталених суспільних норм із чітким статево-соціальним розподілом ролей.

Список використаної літератури

1. Ле Гофф Ж. С небес на землю / Ж. Ле Гофф // Одиссей. Человек в истории. – М., 1991. – С. 25-47.
2. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / Под редакцией Л.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006. – 768 с.
3. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під ред. Л. Гентош, О. Кісь. – Л.: ВНТЛ-Класика, 2003. – 250 с.
4. Українки в історії / За заг. ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – 328 с.
5. Кобченко К.А. «Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів / К.А. Кобченко. – К.: «МП Леся», 2007. – 271 с.
6. Орлова Т.В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.): монографія / Т.В. Орлова. – К.: Логос, 2009. – 584 с.
7. Андросова-Байда Д. Феномен жінки-історика 1920-х: механізми творення нової ідентичності / Д. Андросова-Байда // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 19. – С. 23-41.
8. Буряк Л. Історико-фемінологічні студії в системі Української Академії наук / Л. Буряк // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 24-45.
9. Кісь О.Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології / О.Р. Кісь // Український історичний журнал. 2012. – № 2. – С. 159-172.
10. Сайт Української асоціації дослідників жіночої історії. – Режим доступу: <http://www.womenhistory.org.ua>.
11. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в): в 2 т. / Б.Н. Миронов. – СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – Т. 1. – 548 с.
12. Цит. за: Пиетров-Эннкер Б. «Новые люди» России: Развитие женского движения от истоков до Октябрьской революции / Б. Пиетров-Эннкер; пер. с нем. Ю.П. Шаттона. – М.: РГГУ, 2005. – 444 с.
13. Епістолярна спадщина родини Нечаєвих (кінець XVIII – перша половина ХХ століття) / Упорядники: С. Абросимова, І. Анцишкін, Н. Сурева та інші; наук. ред. А. Бойко // Джерела з історії Південної України. – Том 3. – Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2003. – 488 с.
14. Русские мемуары 1826–1856. Литературные воспоминания / Сост. И.И. Подольская. – М., 1990. – 736 с.
15. Записка Е.П. Фроловой // Русские пропилеи: Материалы по истории русской мысли и литературы / Собр. М. Гершензон. – М.: Изд-ние Сабашниковых, 1915. – Т.1. – С. 218-231.
16. Dora d'Istria. Les Femmes en Orient: In 2 vols. – Zurich: Meyer-Zeller, 1860. – Vol. II: La Russie. – 528 p.
17. Толстой Л.Н. Анна Каренина: роман в 8 ч. / Л.Н. Толстой; авт. вступ. ст. Н. Крутикова. – К.: Дніпро, 1989. – 683 с.
18. Стайтс Р. Женское освободительное движение в России: Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860–1930 / Р. Стайтс; пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 616 с.
19. Ветринский Ч. Два русских общественных типа / Ч. Ветринский // Новое слово. – 1894. – № 7-8. – С. 182-210.
20. Фигнер В. Запечатленный труд // Фигнер В. Полное собр. соч. в 7 томах. – М.: Изд-во Всесоюзного общ-ва политкаторжан, 1932. – Т.1. – Ч. 1. – 400 с.
21. Буланова-Трубникова О.К. Три поколения / О.К. Буланова-Трубникова. – М.-Л.: Госиздат, 1928. – 214 с.
22. Мазовецкая Э. Анна Энгельгардт (Санкт-Петербург второй половины XIX века) / Э. Мазовецкая. – СПб.: «Академический проект», 2001. – 224 с.
23. Воспоминания Марии Константиновны Цебриковой: двадцатипятилетие женского вопроса 1861–1886 г. // Звезда. – 1935. – № 6. – С. 190-208.
24. Жуковская Е. Записки / Е. Жуковская. – М.: «Аграф», 2001. – 320 с.
25. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Арьес; пер. с фр. Ю.В. Старцева. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1999. – 416 с.
26. Щепкина Е. Первые годы высших женских курсов / Е. Щепкина // Русское прошлое: исторические сборники / Под ред. С.Ф. Платонова, А.Е. Преснякова и Ю. Гессена. – Пг.-М.: Изд-во «Петроград», 1923. – Т. 5. – С. 134-145.
27. Відділ рукописів Російської національної бібліотеки, ф. 807, од. зб. № 1.

28. Лукьянов С.М. О Вл.С. Соловьеве в его молодые годы / С.М. Лукьянов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1916. – № 3. – С. 34-79.
29. Книжник-Ветров И.С. Русские деятельницы первого Интернационала и Парижской коммуны / И.С. Книжник-Ветров. – М.-Л.: Наука, 1964. – 257 с.
30. Ковалевская С. Воспоминания детства и автобиографические очерки / С. Ковалевская. – М.: Изд-во АН СССР, 1945. – 227 с.
31. Дневник Елизаветы Дьяконовой 1886–1902 г. – М.: Изд. В.М. Саблина, 1912. – 837 с.
32. Кашеварова-Руднева В.А. Автобиография / В.А. Кашеварова-Руднева // Двадцатипятилетие врачей бывших студентов императорской медико-хирургической академии выпуска 9-го декабря 1868 г. / Под ред. К.Ф. Славянского, В.В. Клименко. – СПб.: Тип. Р. Голике, 1893. – С. 68-95.
33. Російський державний історичний архів, ф. 733, оп. 191, спр. 301.
34. Вербицкая А. Моему читателю: автобиографические очерки с портретом автора и семейными портретами. (Детство. Годы учения) / А. Вербицкая. – М.: Тип. И.Н. Кушнарева, 1911. – 282 с.
35. Кропоткин П.А. Записки революционера / П.А. Кропоткин. – М.: Мысль, 1990. – 527 с.
36. Суровцова Н. Спогади / Н. Суровцова. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 432 с.

References

1. Le Goff, J. (1991) From heaven to earth. Le Goff. *Odysseus. Man in history*, 25–47 (in Russ.)
2. *History and memory: the historical culture of Europe until the beginning of the New time* (2006). In L. P. Repina (Ed.). M. Circle (in Russ.)
3. *Gender approach: history, culture, society* (2003). In L. Hentosh, O. Kis (Ed.). – L.: VNTL Classics (in Ukr.)
4. *Ukrainian women in history* (2004). In V. Borisenko (Ed.) – K.: Lybid (in Ukr.)
5. Kobchenko, K. A. (2007) *Women's University of St. Olga: the history of the Kyiv higher women's courses* / K. A. Kobchenko. K.: MP Lesya (in Ukr.)
6. Orlova, T. V. (2009) *Woman in history (Russian historiography of XX – beginning of XXI century)*. K.: Logos (in Ukr.)
7. Androsova-Bayda, D. (2008). Phenomenon of women historian of the 1920s: the mechanisms for the creation of a new identity. *Historiographical research in Ukraine*, 19, 23–41 (in Ukr.)
8. Beet, L. (2009) Historical and feminological studies in the Ukrainian Academy of Sciences. *Archival Studies. Archaeography. Source*, 10, 24–45 (in Ukr.)
9. Kis, A. G. (2012) Women's history as a destination of historical research: the making of feminist methodology. *Ukrainian historical journal*, 2, 159–172 (in Ukr.)
10. Ukrainian Association of Researchers in Women's History.(2010). Retrieved from: <http://www.womenhistory.org.ua/>
11. Mironov, N. (2000). *Social history of Russian Empire period: XVIII – beginning of XX centuries* (Vol. 1, pp.548). SPb.: Publishing house «Dmitry Bulanin» 2000 (in Russ.)
12. Pietrov-Ennker, B. (2005). «New people» of Russia: *Development of the women's movement from its origins to the October revolution*. Moscow: RGGU (in Russ.)
13. *Epistolary heritage of the Nechaevy family: end of XVIII – first half of XX centuries* (2003). In. A. Boyko (Ed.). Zaporizhya: AA «Tandem – B» (in Ukr.)
14. *Russian memoirs 1826–1856. Literary memories* (1990). In. S.S. Podolskaya (Ed.). M.: Pravda (in Russ.)
15. Frolova E. P. Notes (1915). *Russian Propylaea: materials on the history of Russian thought and literature*. M.: Publishing Sabashnikov house (in Russ.)
16. Dora, d Istria (1860). *Les Femmes en Orient*. Zurich: Meyer-Zeller (in Fr.)
17. Tolstoy, L. N. (1989) *Anna Karenina*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)
18. Stites, G. (2004) *Female liberation movement in Russia: Feminism, nihilism and Bolshevism*. M.: Rosspen (in Russ.)
19. Vetrinsky, C. (1894) Two Russian social types. *New word*, 7-8, 182–210 (in Russ.)
20. Figner, V. (1932) Imprinted work. – M.: Publishing house of General Union society of political convicts (in Russ.)
21. Bulanova-Trubnikova, E. K. (1928) Three generations. M.-L.: Gosizdat (in Russ.)
22. Mazovieckaya, E. (2001) Anna Engelhardt (St. Petersburg second half of the 19th century). SPb.: «Academic project» (in Russ.)
23. Memories of Mary Tsebrikovei: twenty-five years of women's issues 1861-1886. *Zvezda* (1935) (in Russ.)
24. Zhukovskaya, E. (2001) Notes. Moscow: Agraf (in Russ.)
25. Arias, F. (1999) Social history of family life in the Old order. Ekaterinburg: Publishing house Ural University publishing (in Russ.)
26. Schepkina, E. (1923) *Early years of women's higher courses*. – M.: Publishing house of the Petrograd (in Russ.)
27. Department of manuscripts of the Russian national library, fond 807, description 1 (in Ukr.)
28. Lukyanov, S.M. (1916) V. Solovyov in his young years *Journal of the Ministry of education*, 3, 34-79 (in Russ.)
29. Knizhnik-Vetrov, I. S. (1964) Russian ladies first international and the Paris commune / S.With. Knizhnik-Vetrov. M.-L.: Nauka (in Russ.)
30. Kovalevskaya, S. (1945) Childhood Memories and autobiographical essays. M.: SSSR (in Russ.)
31. *Diary of Elizabeth Dyakonova 1886–1902* (1912). M.: Izd. M. V. Sablin (in Russ.)

32. Kashevarova-Rudneva, V. A. (1893) *Autobiography*. SPb.: Typ. G. Golik (in Russ.)
33. Russian State Historical Archive (SHA Russian), fond 733, description 191, folder 301 (in Russ.)
34. Verbitskaya, A. (1911) *To my reader: autobiographical essays, with portrait of author and family portraits*. (Childhood. Years of study). M.: Typ. S.N. Kushnareva (in Russ.)
35. Kropotkin, P. A. (1990) *Notes of a revolutionary*. M.: Thought (in Russ.)
36. Surovtseva, N. (1995) *Memories*. – K.: Helena Teliga typography (in Ukr.)

DRACH Oksana, Doctor of Sciences (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: drach_oksana@ukr.net

INNOVATIONS IN THE EDUCATION OF WOMEN OF THE MODERN ERA THROUGH THE PRISM OF THE MICROHISTORY OF FAMILY (On materials of the Russian Empire)

Abstract. Introduction. *Study of the mechanism of transforming potential causes into actual motives of human activity involves the study of both macrohistory, which reveals the influence of society (economic, political, spiritual macro-processes of social life) on the behavior of individuals and microhistory, that shows the ways of incorporating individual activities into a collective one. The application of the concept of value orientations in historical research actualizes the phenomenon of human desires and aspirations, which helps to comprehend the changes in a public process, contributes to a deeper understanding of the specific actions of individuals.*

Purpose. *Significant increase of interest to the study of female social practices and everyday experience of different ages led to the emergence of numerous scientific articles in leading journals, anthologies of women's texts, manuals, handbooks and in-depth monographic studies. At the same time many problems of the history of women's education still remain outside the attention of researchers. The purpose of this paper is to analyze the process of perception of new models of women's education, particularly teaching at the higher female courses, through the prism of the microhistory of the modern-time family on the territory of the Russian Empire.*

Results. *The family in the first half of the nineteenth century was the microsocial environment through which the individual realized the connection with the macrosocial environment – then society and the state. Family relations of traditional society were based on the following principles: hierarchy, the dependence of the functions, rights and duties of members on gender and age. Highly valued among the nobility was early marriage of daughters. Women's memoirs show that marrying for the sake of family interests was commonplace. Besides controlling the household and children, a married noblewoman spent time sewing and embroidering, and doing visits.*

The ideas of the enlightenment and romanticism influenced humanization of relations in the noble families. Some girls were not content with the usual fate of an advantageous marriage, purely female concerns and interests. The ideals of the «common good» and personal responsibility for one's own life prompted generations of women in the period of modernization reforms in the Russian Empire to declare the intention of self-improvement.

In General, the post-reform society of the Russian Empire met the novel aspirations of women to a better educational level with skepticism and disapproval. The intention of the girls to study at the University for women has led to conflict situations in families. For the older generation it was not easy to perceive innovations in the behavior of the girls, condemned their offsprings. Only in families with a democratic atmosphere the older generation accepted the new needs of young people with moderation and helped to realize their own scenario of gaining life experience.

Conclusion. *The public atmosphere of the modern era led to a cultural transformation that started the gradual transformation of the norms of the traditional worldview, and the latter caused qualitative changes in the nature of family relations and relations of the family with society. Enlightenment ideas strongly emphasised the role of education as a fundamental social institution for the training of new generations of citizens. In this context, the mission of women, who, in addition to the implementation of the natural roles of wife, mother and educator, sought to become the highly educated and public-a useful member of society, was to pursue higher education. Generalization of the practice of conflict resolution in families of the period of the great reforms in the Russian Empire reveals the essential conservatism of the generation of parents and the extreme radicalism of young women about the transformation of established social norms with a clear gender-social roles.*

Key words: *girls, marriage, female education, higher courses for women, parents, family.*

Одержано редакцією 27.10.2015
Прийнято до публікації 28.12.2015